

Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı

Elif Özlem ÖZÇATAL

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ozlem_elf@mynet.com

Özet

Bu çalışmanın amacı, ataerkillik ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadın istihdamı üzerinde etkilerini Tokat İli özelinde incelemek ve ortaya koymaktır. Bununla birlikte Tokat İli'nde kadınların çalışma yaşamına katılım özelliklerinin açıklanması da çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Bu amaçla, Tokat İli ve ilçelerinde tekstil-konfeksiyon ve gıda işletmelerinde ücretli çalışan 298 kadın araştırmaya dâhil edilmiştir. Elde edilen bulgular ataerkil toplumsal yapı, bu yapıya dayalı toplumsal cinsiyet ilişkilerinin getirdiği işbölümü ve bu işbölümünde kadın/erkek rolleri ayrımının kadınların çalışma yaşamına katılımını ve çalışma koşullarını belirleyen önemli temel etkenler olduğu yönündedir.

Anahtar Kelimeler: çalışma yaşamı, kadın işgücü, ataerkillik, toplumsal cinsiyet, cinsiyete dayalı işbölümü

JEL Sınıflaması:J16

Patriarchy, gender and women's participation in working life

Abstract

The aim of the study is to reveal and to examine the effects of patriarchy and gender relations on women's employment in the case of the province of Tokat. However, explaining the properties of the working life of women in Tokat is also aimed. In this regard, the questionnaires have been conducted on 298 women in enterprises which have been operating in textile and food industry in Tokat and her townships. The findings of the study indicate the patriarchal social structure, the structure of gender relations and the division of labour based on this structure and male/female roles distinction in this division of labour are the key factors that determine women's participation in working life and working conditions.

Keywords: working life, female labour, patriarchy, gender, gender-based division of labour

JEL Classifications:J16

1.Giriş

Kadınlar, her dönem ve toplumda çeşitli çalışma biçimleri ile üretim faaliyetleri içerisinde yer almaktadırlar. Kadınların çalışma biçimlerindeki çeşitlilik, çalışma kavramına erkekler ve kadınlar açısından farklı bir anlam ve içerik yüklemektedir. Kadınların “çalışma”sının sadece ekonomik olarak üretken faaliyetlerden oluşmaması, çalışma yaşamına katılımı ve çalışma koşullarını kadın ve erkek için farklı özelliğe büründürmektedir.

Kadınların ev içinde kendilerinin, ailelerinin ve toplumun yeniden üretimi için yaptıkları, kullanım değeri olduğu halde piyasada değişim değeri olmayan ve parasal karşılığı bulunmayan çalışma biçimleri (yemek pişirme, temizlik, çocuk ve ailenin diğer bireylerinin bakımı gibi işler) üretim faaliyetlerinden sayılmayarak değersiz kılınmakta ve istatistiklerde görünmemektedir. Çalışma yaşamına katılan kadın için erkeklerden farklı olarak ev işleri, çocuk bakımı gibi –karşılıksız çalışma biçimleriyle ilgili- işler kadının sorumluluğunda olmaya devam etmekte; kadınlar daha az çalışma yaşamına katılmakta; belli mesleklerde yoğunlaşmakta; işte eğitim ve ilerleme imkânı kısıtlı olmakta; düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalışmaktadır. Bu durumda kadınlar hem işgücü olarak nitelikleri hem de karşılıksız çalışma biçimleriyle ilgili işleri nedeniyle çalışma yaşamında geri plana itilen ikinci sınıf bir işgücü olmaktadır.

Kadın işgücünün çalışma yaşamına sınırlı katılımını ve erkeklere göre ikincil konumunu açıklamak amacıyla geliştirilen çeşitli kuramlar vardır. Bu kuramlardan neoklasik/beşeri sermaye kuramı, kadının bireysel tercihlerine vurgu yapmaktadır. Kadınlar çalışma yaşamında dezavantajlı bir konumda ise; bu durum kadının kendisi tarafından bağımsız ve rasyonel bir şekilde tercih edilmiştir. Kadınlar, ev işleri ve çocuk bakımından sorumludur, bu nedenle kadınların işe giriş ve çalışma saatleri açısından esnek işleri seçmeleri rasyonel bir davranıştır ve doğal olarak kadınların iş tecrübeleri azdır; çünkü kadınlar çocuk ve yaşlı bakımı için çalışma hayatlarını kesintiye uğratarlar. Feminist kuramda ise kadınların çalışma yaşamına sınırlı katılımı ve ikincil konumunu çözümlenmede ataerkillik ve toplumsal cinsiyet temelli işbölümüne vurgu yapılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, ataerkillik ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadın istihdamı üzerinde etkilerini Tokat İli özelinde incelemek ve ortaya koymaktır. Bununla birlikte Tokat İlinde kadınların çalışma yaşamına katılım özelliklerinin açıklanması da çalışmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Çalışmada kadınların çalışma yaşamına katılımı ve konumları toplumsal cinsiyeti temel alan bir yaklaşım ile ele alınmakta; çözümlenmeye toplumsal cinsiyet ve ataerkillik kavramlarını dâhil etmek büyük önem taşımaktadır. Kadınların çalışma yaşamındaki katkılarının ve görünürlüklerinin sağlanması, ancak kadına yönelik yapılan araştırmalarla mümkündür. Tokat işgücü piyasasında kadın işgücüne ait nicel veriler sınırlı ve yetersizdir. Ayrıca Tokat İlinde kadın işgücü ile ilgili yapılmış bu tür bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenlerle, çalışma, kadınların Tokat'da çalışma yaşamındaki mevcut durumunu, iş yaşamına katılımlarını ve sorunlarını ortaya çıkararak; bu alandaki bilgi birikimine katkı sağlayacak olması ve çalışma yaşamında kadınların görünürlüğünü sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada öncelikle konunun kuramsal çerçevesi işlenmiş ve çalışmanın kuramsal yaklaşımı açıklanmış, bunu takiben çalışmanın yöntemi anlatılmış, sonra Tokat İlinde çalışma yaşamına tekstil-konfeksiyon ve gıda işletmelerinde ücretli çalışan olarak katılan kadınlara yönelik olarak anket, gözlem ve görüşme teknikleri ile sağlanan alan araştırması bulguları analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir.

2. Kadınların Çalışma Yaşamındaki Konumu: Kuramsal Yaklaşım

İktisat literatüründe kadınların çalışma yaşamındaki konumunu çözümlenmek amacıyla geliştirilen çeşitli kuramsal yaklaşımlar vardır. Bunlardan birisi olan Neo-Klasik/Beşeri sermaye kuramına göre, kadın işgücünün çalışma yaşamındaki düşük konumu, kadınların, erkeklerle göre daha az beşeri sermayeye sahip olmalarına bağlanmaktadır. Beşeri sermaye eksikliği de vasıf, tecrübe ve bilgi yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Beşeri sermaye eksikliği nedenleri olarak da kadınların aile, çocuk bakımı ve ev işleri sorumlulukları gösterilmektedir. Beşeri sermaye eksikliğine yol açarak kadınların düşük ücretli ve kısıtlı sayıda işte çalışmalarına, işe devamsızlıklarına ve işe ara vermelerine neden olan tüm bu sorumluluklar kadınların bireysel ve ras-

yonel tercihlerine dayandırılmaktadır (Schultz, 1991; Becker, 1993; Anker, 1998; Blau ve Kahn, 2000).

Feminist kuram ise, kadınların çalışma yaşamına katılımını ve konumunu sorgularken, cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Cinsiyet, kadın ve erkek arasında biyolojik olarak belirlenen farklılıklardır. Toplumsal cinsiyet ise cinsel kimliğin toplumsal kurgulanışını anlatır. Cinsiyet biyolojik olarak belirlenmiştir, doğuştandır. Toplumsal cinsiyet ise biyolojiye bağlı değildir, toplumda varolan kültürel, dini, ideolojik sistemlerin güçlendirdiği, geniş bir toplumsal işbölümünün görüntüsü olarak ortaya çıkar (Ostergaard, 1992). Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyete dayalı işbölümü ve biyolojik cinsiyetler arasındaki toplumsal ilişkileri vurgular ve sadece kadının değil erkeğin de pozisyonuna işaret eder (Savcı, 1999: 130). Cinsiyete dayalı işbölümü ise, kadın ve erkek arasındaki işbölümünün, hem cinsel hem de toplumsal ve kültürel yapısını ifade eder (Taborga ve Leach, 2000). Bu işbölümü, kadına ev içi çalışma ya da üremeye ilişkili, erkeğe de kamusal ya da üretimle ilişkili yükümlülükleri getirir. Cinsiyete dayalı işbölümü, kadına ev içinde gerçekleştirilmesi gereken işleri (ev işi, çocuk bakımı) erkeğe de ev dışındaki işleri vermiştir. Kadın ev ve çocuk bakımı işi ile görevlendirilirken, evin geçimi erkeğin işi olarak görülmektedir.

Feminist analizde toplumsal cinsiyete dayalı bu işbölümü salt teknik bir işbölümü olarak görülmez. (Molyneux, 1992:119). Bu işbölümü erkekleri üst, kadınları bağımlı konuma yerleştirmekte ve kadınların çalışma yaşamında daha düşük ücret ödenen işleri yapmasını sağlamaktadır. Bu şekilde kadınların erkeklere ekonomik bağımlılığı garanti altına alınır. Çalışma yaşamında kadınların düşük ücretler alması hem erkeklerin kadınlar üzerindeki maddi çıkarını kalıcılaştırmakta hem de kadınların meslek olarak eş olmayı seçmelerini teşvik etmektedir (Hartmann, 2006). Mackintosh (1981)'un da vurguladığı gibi bu işbölümünde, kadının ev içi çalışmayla yükümlü tutulması; çalışma yaşamında düşük ücretli işlerde çalışması; kadınların belli sanayi sektörlerinde yoğunlaşması, belli mesleklere yönlendirilmesini, kadınların vasıfsız işlerde ve hiyerarşi ve otorite bakımından düşük konumlarda bulunması sonucunu getirir. Kadınlar, ücretli kesimde çalışsalar bile, evdeki sorumluluk onların sırtına yüklenir. Ev içi görevlerine bir

de ücretli işlerin doyurucu olmayışı eklendiğinde bu durum, kadınların çalışma yaşamına katılımında önemli bir engel durumuna gelir.

Feminist kuramsal yaklaşımda kadınların çalışma yaşamındaki sınırlı katılımları ve ikincil konumları çözümlenirken, toplumsal cinsiyet kavramı yanında ataerkillik kavramı da çözümlenmeye dâhil edilmektedir. Hartmann (2006) ataerkilliği, maddi temeli olan ve erkeklerin kadınlar üzerinde tahakküm kurmalarını sağlayan hiyerarşik ilişkiler ve erkek erkeğe dayanışmayı içeren toplumsal ilişkiler dizisi olarak tanımlamaktadır. Erkeklerin kadınları sömürdüğü, baskı uygulayıp egemen olduğu toplumsal yapılar ve uygulamalar sistemi olan ataerkil sistemde, erkekler, hem ev içinde hem de ücretli işlerde kadınların üretkenliğini denetim altında tutar. Bu sistemin getirdiği ilişkiler, kadınların evde ve çalışma yaşamında ikincil konumuna sebep olmaktadır. Zira ataerkil sistem, toplum içinde gelişen sosyal ilişkilerde erkeğe üstünlük tanır ve erkeği daha güçlü kılar. (Walby, 1990; Hartman, 2006).

Feminist kuramda, kadınların çalışma yaşamındaki konumu çözümlenirken, toplumsal cinsiyetin hiyerarşik bir analitik kategori ve ataerkilliğinde bu hiyerarşik ilişkileri düzenleyen bir sosyal düzenek olarak anlaşılması gerektiğine dikkat çekilmektedir (Folbre, 1994). Toplumsal cinsiyet temelli işbölümü, ataerkil sistemin kurallarını belirler ve ataerkil ilişkiler çalışma yaşamında çeşitli biçimlerde kadınlara dayatılır. Kadınlara daha düşük ücretler ödenir. Bunun gibi kadının formel eğitim düzeyi düşük tutulur ve işyerindeki eğitim fırsatlarından yararlanamaz. Belli iş ve mesleklere kadınlar kabul edilmez; işyerinde yükselme imkânları verilmez, kriz ve ekonomik gerileme dönemlerinde, (özellikle evli) kadınlar erkeklerden daha önce işten çıkarılır (Mackintosh, 1981; Thomsen, 2008:199).

Bu çalışmada da kadınların çalışma yaşamına katılımı ve konumu, kültürel ve sosyal olarak oluşturulmuş toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet temelli işbölümü ve ataerkillik kavramlarından hareketle ele alınmaktadır. Çalışma ataerkil ideoloji, toplumsal cinsiyet temelli işbölümü ve bunların getirdiği kadın/erkek rolleri ayrımının kadınların çalışma yaşamına katılımını belirleyen ve/veya önleyen önemli temel etkenler olduğunu ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Kadınları konu alan çalışmalarda, kadın bakış açısından hareketle, feminist araştırma yöntemlerinin kullanılması büyük önem taşımaktadır. Kadın araştırmaları sürecinde kadınların “bilen kişiler” veya “bilginin taşıyıcısı olma” olasılıkları göz önünde tutularak, onlara nesne muamelesi yapılmaması gereklidir ve katılımcılar bu sürece bilgi verici sıfatı ile dâhil edilmelidir (Harding, 1995: 36). Yine araştırma öznesi ile nesnesi arasındaki ikilik belirli bir egemenlik ilişkisi içermesi nedeni ile yanıltıcı verilere ulaşılmasına yol açar (Mies, 1995:50–52). Bu çalışmada, benimsenen yöntemin ilkelerine uygun olarak kadınlar, bilginin kaynağı -bilen özneler- olarak kabul edilmiş ve araştırma sürecinde özne-nesne ikiliği aşarak, karşılıklı deneyimler ve yaşantılar sürece dâhil edilmiştir. Araştırma sürecinde hiyerarşik, otoriter ve yönlendirici olmayan bir üslupla anlama çabası içinde olunmuş ve yüz yüze anket, görüşme, gözlem teknikleri, bu ilkeye uygun şekilde kullanılmıştır.

Araştırmanın evrenini, Tokat İli ve ilçelerinde faaliyet gösteren gıda ve tekstil-konfeksiyon işletmelerinde üretim aşamasında işçi statüsünde çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Araştırma örnekleminin seçiminde, gayeli örneklem tekniği uygulanmıştır. 1 Ağustos–18 Ekim 2007 tarihleri arasında toplam 298 kadına (gıda işletmelerinde 120, tekstil-konfeksiyon işletmelerinde 178) anket uygulanmıştır.

Gıda ve tekstil/konfeksiyon sektörlerinin seçimindeki neden ise kadınlar, (yapılacak işlerin toplumsal cinsiyete göre ayrıştığı) çalışma yaşamına girerken, kendileri için önceden belirlenmiş işler arasından seçim yapmak durumunda kalmaktadır. Bu işler, sanayi sektörü özelinde, belirli sektörlerde yoğunlaşmayı gerektirmiştir. Gıda ve tekstil-konfeksiyon sektörleri, bu açıdan örnek sektörlerdir.

4. Araştırma Bulguları

4.1. Kadınların sosyo-demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri

Araştırma kapsamında görüşülen kadın çalışanların %22,8'i 20 yaşından küçüktür. Kadınların %27,2'si 20–24 yaş grubu arasında, %11,7'si 25–29 yaş grubunda, %9,4'ü 30–34 yaş grubunda, %18,5'i

35–39 yaş grubundadır. Kadınların %10,4'ü 40 ve üzeri yaş grubunda bulunmaktadır. Kadınların büyük çoğunluğu (%50,7'si) bekârdır.

Kadınların eğitim düzeyi düşüktür. İlkokul mezunu ve daha düşük düzeyde eğitimi olan kadınlarda yoğunlaşma (% 42,6) söz konusudur. Evli kadınların % 0,8'inin eşi okuma-yazma bilmez iken %32,6'sının eşi ilkokul, %20,9'unun eşi ortaokul, %34,9'unun eşi lise, %4,7'sinin eşi yüksekokul ve %6,2'sinin eşi üniversite mezunudur. Kadınların kendileri gibi eşlerin çoğunluğu da (%32,6'sı) ilkokul mezunudur. Ancak eşlerde yüksekokul (%4,7) ve üniversite (%6,2) mezunu olanların sayısı daha fazladır. Ankete katılan kadınlar arasında üniversite mezununa rastlanmamıştır. Kadınların erkeklere göre eğitim düzeyi daha düşüktür. Bu durum hem Türkiye geneli için hem de Tokat'ın istatistikî bulguları ile uyumludur (DİE, 2002).

Ankete katılan evli kadınların %89,1'inin eşi çalışmaktadır. Eşlerin büyük çoğunluğu (%50,4) işçidir. Eşi memur olanların oranı %20,4; serbest meslek sahibi olanların oranı %11,3; esnaf olanların oranı %9,6'dır. Bu verilerden yola çıkarak evli kadınların daha çok ücretli ve dar gelirli ailelere mensup olduğu söylenebilir.

Kadınların %74,8'i çekirdek aileye sahiptir. Tokat'ta yapılan bir araştırmada da ailelerin büyük çoğunluğunun çekirdek aile yapısına sahip olduğu ortaya konmuştur (Özmete, 2004: 25). Çekirdek aileye ilişkin bulgular Türkiye verileri ile uygunluk göstermektedir (TNSA, 2005).

Ankete katılan kadınların %9,7'sinde, ailenin ortalama toplam aylık geliri 500 YTL ve daha az, %24,2'sinde 501–750 YTL arası, %41,9'unda 751–1000 YTL arası, %10,1'inde 1001–1500 YTL arası, %14,1'inde 1500 YTL üzerindedir. Beyan edilen gelirlerin büyük bir kısmı, TÜİK'in gerçekleştirdiği dört kişilik bir ailenin açlık ve yoksulluk sınırını gösteren araştırma verilerinin¹sınır değerlerinin üstüne çıkmaktadır. Bu durum kadın çalışmasının, aile için önemini göstermektedir.

¹ TÜİK tarafından yapılan, “açlık ve yoksulluk sınırı” araştırmasının sonucuna göre dört kişilik bir ailenin “mutfak” için yapması gereken zorunlu harcama tutarı (açlık sınırı) 237 TL'dir. Gıdanın yanı sıra konut, giyim, ulaşım, sağlık, eğitim, kültür gibi diğer zorunlu harcamaların karşılanabilmesi için eve girmesi gereken toplam tutar (yoksulluk sınırı) 619 TL olarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2008).

4.2.Çalışma yaşamı ile ilgili özellikler

Kadınların %23,8'i 15 ve daha küçük yaşta, %25,5'i 16–18 yaş arasında, %29,2'si 19–24 yaşlarında, %21,5'i 25 ve daha geç bir yaşta çalışmaya başlamıştır. Gıda ve tekstil iş kollarında çalışmaya başlama yaşı oldukça genç yaşlarda olmaktadır. Çalışan kadınların çoğunluğunun genç yaşlarda bulunması gibi çoğunun çalışma süresi de kısadır. Araştırma kapsamındaki kadınların %78,5'i 10 yıl ve daha az süredir ücret karşılığı ev dışında çalışmaktadır.

Kadınların çoğunluğu (%79,5'i) tarafından çalışma nedeni ekonomik zorunluluk olarak ifade edilmektedir. Bunu sırası ile ev dışında üretken olmak (%19,5'i), çeyiz hazırlamak (%1'i) nedenleri izlemektedir.

Kadınların %90,6'sı çalışma konusunda kararı kendi başlarına verdiklerini belirtirken, %5'inin babası, %0,7'sinin eşi, %3,7'sinin annesi, ağabeyi gibi yakınları çalışma kararının alınmasında etkili olmuştur. Çoğunluğun ücrete dayalı bir üretim sürecine katılma kararı alması ve bunu eşine, ailesine kabul ettirmesi kentsel değerlerin etkinliği kadar kadının özgürlük derecesinin de bir ölçütü olmaktadır. Ancak yine çoğunluğun ekonomik koşulların zorlamasıyla çalıştığı gerçeği göz önüne alınırsa, geçim sıkıntısı çeken ailelerde; babanın, ağabeyin ya da kocanın, kadının çalışmasına izin vermektense başka bir seçeneği olmaması da alınan kararda etkili olmaktadır. Bu gerçeği kadınların çoğu belirtmiştir. Kadınların biri bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Geçim zor. Kira, çocukların masrafları, boğazımıza tek bir kişinin (kocanın) çalışması yetmiyordu. Ben de çalışayım dedim, kocama. Mecburen kabul etti, yoksa istediğinden değil. Durumumuz iyi olsa, asla izin vermezdi çalışmama.”

Birçok araştırmada da saptandığı gibi dar gelirli ailelerde ekonomik zorunluluklar nedeni ile kadınların çalışmasını kabul etme eğilimi artmaktadır (İçli, 1997; Koray, 1993). Bununla birlikte, çalışılan iş yerinin seçimini kimin yaptığı sorusuna verilen cevaplarda ekonomik sıkıntı nedeniyle kadınların çalışma kararını onaylamak durumunda kalan ailelerin, işyeri seçimi konusunda kadını özgür bırakmadığı ve kadınların % 41,6'sının eşi, babası, diğer aile yakınlarının (büyük erkek kardeş, amcası vb.) kadının çalışacağı işyerinin seçimini

yaptığı gözlenmektedir. Görüldüğü gibi kadının çalışma yaşamına katılımında (çalışma kararının alınmasında ve çalışacağı işyerinin seçimi konularında) öncelikle baba ya da kocanın istemleri belirleyici olmaktadır.

Araştırmada kadınların evlilik ve doğum gibi nedenlerle iş değiştirme eğilimi (%9,2) oldukça düşük çıkmıştır. Bu durum kadınlar arasında evlilik ya da çocuk nedeniyle işten ayrılıp tekrar işe dönme eğiliminin çok düşük kaldığını, bu gibi nedenlerle işten ayrılanların çoğunun tekrar çalışma yaşamına katılmadıklarını göstermektedir².

Kadın işgücü ile ilgili yapılan çoğu araştırmada ustabaşı konumunda olan kadın sayısının azlığı belirtilmektedir (Aytaç vd, 2002: 51; Eraydın ve Erendil, 1996: 297; Ecevit, 1991). Bunun nedeni işyerinde erkeklerin, kadınlar tarafından denetlenmeyi kabul etmemeleri ve işyerlerinde varolan ataerkil ilişkilerdir. Bu ataerkil ilişkiler kadını işyerlerinde denetleyen değil, denetlenen konumda tutmaktadır. Bu nedenle örnekleme yer alan 298 kadın arasında sadece bir kişi ustabaşı olarak çalışmaktadır.

Kadınların, işverenleri ve diğer erkek işçilerle olan ilişkilerinde ataerkil bir ilişki düzeni gözlenmektedir. Çoğu işyeri yöneticisi, çalışan kadın işçilerini anaları, bacıları, kendi kızları gibi gördüklerini, aralarındaki ilişkilerin aile gibi olduğunu belirtmişlerdir. Bir işverenin ifadesi ile: “*Burada çalışan kadınlar, kızlar benim anam, bacılarım kadar değerlidir. Babaları, kocaları onları bana teslim ederler ve güvenirler. Bilirler ki burası iyi bir işyeridir, namuslu, dürüst, güvenilir bir yerdir, başlarına kötü hiç birşey gelmez.*” Böylelikle işverenler çalışan kadınların namusunu koruma görevini üstlenmiş olmakta, ev dışında kadının çalışmasını toplumda kabul edilebilir bir güvenceye oturtmaktadır. İşyerlerinde egemen olan bu ilişki yapısı ise kadını pasif ve denetlenen konuma getirmektedir. İşyerlerinde bu denetimin biçimleri ise çok çeşitli şekillerde olmaktadır. Anket için gidilen işyerlerinin tamamında öğle yemeği için verilen aralarda kadın işçilerin erkek işçilerden ayrı bir zamanda yemek yedikleri ve erkek işçilerle bir arada olmadıkları gözlenmiştir. Aynı yemekhaneyi kullandıkları halde, önce erkek işçiler yemek yemekte, onlar mekândan ayrıldıktan sonra kadın

² Benzer sonuçlar pek çok araştırmada ortaya konulmuştur (Koray vd.,1999; Demirel vd.,1999; Eyüboğlu vd., 2000).

işçiler yemek kısmına gelmektedir. Erkek işçiler öğle arasında işletmenin bahçesinde sigara, çay içebilmektedirler. Kadın işçiler ise bahçeye çıkamamakta, işletmede kendileri için ayrılan odalarda vakit geçirmektedirler. Bazı işletmelerde ise kadın işçilerin dinlenme molalarında sigara içmeleri, sakız çiğnemeleri yasaktır. Bunların yaptırımı işten atılmak bile olmaktadır. Kadınlara bu yasakların nedeni sorulduğunda, bu gibi şeyler kadınlara yakışmazmış, hoş karşılanmazmış şeklinde ifade etmişlerdir.

Kadınların % 36,2'si 300–399 YTL arası, % 29,5'i 300 YTL'den az, % 19,8'i 400–499 YTL arası, %14,4'ü 500 YTL ve üzeri ücret almaktadır. Anketin uygulandığı aylarda net asgari ücret 16 yaşından küçükler için 352,09 YTL ve 16 yaşından büyükler için 419.15YTL'dir. Bulgulara göre kadınların çoğunluğu asgari ücretin altında ücretlerle çalıştırılmaktadır. Aynı işletmede, aynı işi yapan ve çalışma süreleri aynı olan kadınların ücretlerinin farklı olduğu gözlenmiştir. Kadınlar tarafından bunun nedeni *“hal, hareket, davranışına göre ücret değişiyor; terbiyeli, giyiminde ve makyajında ölçülüysen; ustabaşına, işverenine saygılıysan, ona göre farklı ücret veriyorlar.”* şeklinde ifade edilmiştir. Her toplumun kendi toplumsal iş bölümü süreçlerinde kadınların cinsiyet rollerinden dolayı üzerlerinde bulunan ataerkil denetim, yeni boyutlar edinerek artmıştır (Düzkan, 2001). Tokat yerel işgücü piyasasında kadın, yerel toplumda varolan ataerkil değerlere, normlara, göre çalışma yaşamına katılmakta ve ücretleri bile cinsiyet rollerinden dolayı kadınları çalışma yaşamında denetlemenin bir aracı olmaktadır.

Kadınların %61,7'si sigortalı, %3'ü eşinden dolayı sigortalı, %35,2'si ise sigortasız olduklarını bildirmişlerdir. Eşinin sigortalılık durumundan eşine bağımlı olarak sosyal güvenceden yararlandığını söyleyen 9 kadın ile birlikte, işyerlerinde sigortasız olarak çalışan kadınların oranının %38,3 gibi dikkate değer bir düzeyde olduğu gözlenmektedir. İşveren için sigorta yapmamanın gerekçelerinden biri de evli kadınların eşlerinden dolayı sigortalı olmalarıdır. Kadın her ne kadar çalışsa da kocasına, babasına bağımlı konumda tutan ataerkil zihniyet kalıpları işyerinde de ortaya çıkmakta ve kadını sigortasız çalıştırmanın gerekçesini oluşturmaktadır. Eşinden dolayı sigortalı olduğunu söyleyen kadınların biri bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Geçenlerde benimle işe başlayan bir arkadaşımı işveren sigortalı yaptı. Benim sigortam ne zaman yatacak, aynı zamanda işe başlamıştık onunla deyince... Bana senin kocan zaten sigortalı, ne ihtiyacın var. Onun çocuğu hasta, tedavi görmesi gerekli. Kocasının da sigortası yok dedi. Bir şey diyemedim. Israr edersem kapı orda der bana. İşten çıkartır beni.”

4.3. Çalışma yaşamındaki kadınların kanaat, tutum ve davranışları

Kadınların %31,5'i ücretlerinin tamamını eşine/ailesine, %43'ü ücretlerinin bir kısmını eşine/ailesine verdiğini ifade etmiştir. Kadınların %19,5'i aldığı ücretin tamamını ev harcamaları için, %5,7'si çocuklarının giderleri için, %0,3'ü tümünü kişisel ihtiyaçları için kullanmaktadır. Bulgulara göre kadınların çoğunluğu ücretlerinin büyük çoğunluğunu aile gelirine katkı olarak ya eşine/aile büyüğüne (babasına) vermekte ya da kendisi yine ailesi için kullanmaktadır. Gözlemlendiği gibi kadınlar esas olarak aile için ek bir gelir sağlamak amacıyla ekonomik zorunlulukların baskısı ile çalışma hayatına girmekte olup kazandıkları parayı kocaya, babaya teslim etme eğilimindedirler³. Yerel toplulukta var olan toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü ve ataerkil aile içi ilişkiler, kadın ücret karşılığında çalışsa da ücretini kullanmada özgürlük getirmemektedir. Kazanılan paranın erkeğe teslimi, ailede erkeğin karar verme durumunu sürdürmekte, erkek üstünlüğünü pekiştirmektedir. Tekel işletmesinde çalışan kadınlardan biri bu gerçeği şu şekilde dile getirmektedir:

“Birçok çalışan kadın işçinin kendi maaş kartı bile elinde değil. Ekonomik özgürlük bunun neresinde. Çoğumuzun hesabımıza ne kadar para yattığından, tam olarak ne kadar ücret aldığımızdan haberi bile olmuyor. Parayı kocalarımız bankamattikten çekiyor. Ev hanımından farkımız yok.”

Evli katılımcıların %10,1'i gıda maddeleri alışverişini, %79,8'i çocuk bakımını, %8,5'i fatura ödemelerini, %89,1'i ütüyü, %27,9'u ev içi onarımları, %94,6'sı yemeği, %93,8'i bulaşık ve çamaşır yıkamayı, %94,6'sı temizliği, %92,2'si kahvaltı hazırlamayı, %94,6'sı yaşlı ve

³ Bu bulgu yapılan çoğu araştırmanın bulguları ile uyumludur (Koray vd., 1999; Çabuk, 1996: 54; İçli ve Gönüllü, 2001).

hasta bakımını kendisi yapmaktadır. Eşlerinin ise ağırlıklı olarak yaptığı işler fatura ödemeleri (%84,5'i) ile ev içi onarım işleri (%63,6'sı) olmaktadır. Yemek pişirme, bulaşık ve çamaşır yıkama, temizlik, yaşlı ve hasta bakımı işleri ise erkeklerin "hiç yapmadığı" işler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar kendilerinden beklenen ev işleri nedeni ile çalışma yaşamına erkeklere göre dezavantajlı konumda katılmakta; daha düşük ücretli, olumsuz çalışma koşulları olan işleri kabullenmek durumunda kalmaktadırlar.

Araştırma kapsamındaki evli, boşanmış ve eşi ölmüş kadınların %59,8'nin küçük çocuğu bulunmaktadır. Çalışırken evde bakılması gereken küçük çocukları olan kadınların, % 28,6'sının çocuğuna eşinin annesi, %17'sinin çocuğuna kendi annesi, % 2,7'sinin çocuğuna evde bulunan daha büyük bir çocuk, %2,7'sinin çocuğuna görümce, kız kardeş gibi yakınlar bakmaktadır. Kadınların sadece %8,8'i (tekel fabrikasında çalışan kadınlar) çocuğunu kreşe göndermektedir. Anket için gidilen diğer işletmelerde kreş bulunmamaktadır. Kadınlar, çocuklarının bakım sorununu akrabalık dayanışması içinde çözmeye çalışmaktadırlar.

Araştırma bulguları kadınların hafta içi ve hafta sonları ev işlerine harcadıkları zamanın yoğun olduğunu göstermektedir. Ankete katılan kadınların % 16,1'i günde 1 saat, % 62,4'ü günde 2 saat, % 18,8'i günde 3 saat ve % 2,7'si günde 4 ve daha fazla saat ev işini hafta içi yapmaktadır. Hafta sonunda ise kadınların % 41,3'ü günde 4 ve daha fazla saat ev işi yapmaktadır⁴. Görüldüğü gibi kadınlar toplumsal cinsiyet temelli işbölümü nedeniyle birinci dereceden sorumlu tutuldukları ev işlerine çok zaman harcamaktadırlar ve evde de ikinci bir vardiya daha yaşamaktadırlar. Kadın çalışsa bile ev işleri, çocuk bakımı kadının sorumluluğunda kalmakta, ne erkek ne de toplum bu sorumluluğu paylaşmaya istekli görünmemektedir (Koray, 1993: 15).

Kadınların %54,4'ü iyi bir anne ve eş olmayı, %30,9'u ekonomik özgürlük kazanmayı, %8,7'si iyi bir evlilik yapmayı, %5,4'ü rahat bir yaşam sürmeyi %0,7'si ise üretken olmayı hayattaki en önemli amaç olarak görmektedir. Kadınların çoğunluğu (%54,4'ü) iyi bir anne ve eş

⁴TÜİK'in yaptığı 2006 Zaman Kullanım sonuçlarına göre Türkiye'de çalışan kadınlar, hanehalkı ev bakımına günlük ortalama 4 saat 3dakika hararken, erkeklerde bu süre 43 dakikadır (TÜİK, 2007:31).

olmayı ve %8,7'si iyi bir evlilik yapmayı hayattaki en önemli amaç olarak görmektedir. Burada toplumsal cinsiyet temelli iş- bölümünce kadına verilen eşlik ve annelik rolleri, kadının hayattaki en önemli amacı olarak kuvvetli bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Toplumsallaşma süreci içinde, öncelikle eşlik-annelik rolü için eğitilen kadının bu rollerini içselleştirdiğini görmekteyiz. Bunun sonucunda kadınlar evlilik, iyi bir anne ve eş olmak amaçları uğruna çalışma yaşamının yedek elemanları olmakta; emekleri değersizleştirilmekte ve sömürülmektedirler.

Kadınların çalışmanın olumsuz etkisi konusunda görüşlerinin dağılımına baktığımızda; kadınların %84,6'sı eşi ve çocuklarıyla daha az ilgilenir görüşünü, %64,8'i evlilik hayatında eşi ile anlaşmazlıklarının daha çok olduğu, %87,2'si iş ve ev işi nedeniyle daha stresli olduğu, %89,3'ü gereğinden fazla yorulduğu ve yıprandığı görüşünü belirtmektedir. Kadınlar daha çok toplumsal cinsiyet temelli işbölümünden kaynaklanan eşlik ve annelik rolleri üzerinde çalışma hayatının olumsuz etkileri olduğunu belirtmektedir. Kadınların çoğu evle ilgili işlerine zaman ayıramadıklarını, çocukları ile yeterince ilgilenemediklerini, ev işlerinin aksaması yüzünden eşlerinin tepki gösterdiklerini ve eşleriyle bu yüzden tartıştıklarını ifade etmişlerdir. Kadınlar çalışma yaşamını, geleneksel rollerini aksatması açısından olumsuz bulmaktadır.

Araştırmaya katılan kadınların %63,4'ü için evlilik ve çocuk sahibi olma durumunda çalışma, ekonomik zorunluluk koşuluna bağlanmaktadır. Özellikle çocuk söz konusu olduğunda, çocuğa en iyi annesinin bakacağı düşüncesi kadınlarda öne çıkmaktadır. Kadınlardan biri bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“İki yaşında bir kızım var. Kayınvalidem bakıyor. Ama içim hiç rahat değil. Kötü bakıldığından değil, ama kimse asıl annenin yerini tutamaz, kimse asıl anne gibi özenli, itinalı bakamaz.”

Kadınların %52,7'si erkeğin eşinin çalışmasına izin vermesi gerektiğini, %37,9'u ise mecbur kalırsa izin vermesi gerektiğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi kadınların çoğunluğu çalışmayı benimsemiş olmasına rağmen kocanın izin vermemesi durumunda çalışmayacağını ifade etmektedir. Kadının çalışma yaşamına katılımı ile erkek denetimi arasındaki kabullenilmiş bağ karşımıza çıkmaktadır. Kadın çalışma ya-

şamına katılım kararını, kendi bağımsız iradesine, bireysel tercihinine göre değil, kocanın iznine göre belirlemektedir. Bu yüzden böyle bir izin alınmasına gerek olmadığını söyleyen kadın oranı %6,4 gibi düşük bir düzeyde olmaktadır. Kadını toplumda denetlenen konumuna indirgeyen ataerkil yapının getirdiği hiyerarşik düzen, kadının çalışma yaşamına katılımında da belirleyici olmaktadır. Burada asıl önemli olanda kadının bu yapının getirdiği düzeni, değerleri içselleştirmiş olmasıdır (Demirel vd., 1999).

Ankete katılanların %64,4'ü öğretmenlik, %17,1'i doktorluk, %11,7'si hemşirelik, %6'sı ise mühendislik mesleğinin kendisi için uygun olduğunu düşünmektedir. Benzer şekilde katılımcıların %61,1'i öğretmenlik, %23,5'i doktorluk, %7,4'ü hemşirelik, %7'si ise mühendislik mesleğini kızı için uygun bulmaktadır. Görüldüğü gibi kadınların çoğunluğu hem kendisi hem de kızı için öğretmenlik mesleğini uygun görmektedir. Bu noktada kadınların kendileri ve kızları için meslek tercihi yaparken, öncelikle eşlik ve annelik rollerini dikkate aldıkları ve bu rollerini aksatmayacağını düşündükleri meslekleri tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır. Barret'in de ifade ettiği gibi öğretmenlik, sekreterlik, hemşirelik işleri toplumsal cinsiyet temelli işbölümüne uygun olarak yapılandırılmış dişil iş kategorileridir (Barret, 1995: 152). Bu iş kategorilerinde kadınlar, bir nevi evdeki işlerinin uzantısı olan işleri yapmaktadırlar ve bu işler kadınlara ayrılmıştır. Toplumsal cinsiyet temelli işbölümünce ev içindeki işlerin yapılması konusunda sorumluluklar temelde kadına yüklenmektedir. Bu toplumsal koşullarda kadınları belli yapıda işlere yöneltmektedir. Kadınlar ev ve çocukları ile ilgili görevlerini aksatmamak için, daha esnek çalışma sürelerine sahip olacakları, ancak kendilerine daha düşük gelir getiren işleri tercih etmektedirler. Bu durumu ankete katılan kadınlardan biri şu şekilde ifade etmektedir:

“Benim de, kızımın da öğretmen olmasını isterim. Nasıl olsa çalışsak da evdeki işler kadın olarak bizi bekliyor. Öğretmenliğin çalışma saatleri daha kısa, sabah ders verirsin, işin biter, öğleden sonra evinde olursun. Tatilleri de çok. Daha az yıpranır, yoruluruz.”

5. Sonuç

Kadın işgücüne yönelik yapılan alan araştırması ile gıda ve tekstil-konfeksiyon işletmelerinde ücretli çalışan kadınların çalışma yaşamına katılımı ve konumu incelenmiş ve bunda ataerkillik ve toplumsal cinsiyet temelli sosyo-kültürel etkenlerin belirleyiciliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma bulgularına göre kadınların çoğu çalışma yaşamına katılma kararını kendisi vermiştir. Ancak bu durumda ailenin geçim sıkıntısı etkili olmakta ve ekonomik koşulların zorlaması ile geçim sıkıntısı çeken ailelerde baba, koca, ağabeyin kadınların çalışmalarına izin vermekten başka bir seçenekleri kalmamaktadır. Kadınların çalıştığı işyerinin seçimini ise eş, baba, ağabey, amca gibi ailenin erkek üyeleri yapmıştır. Neo-klasik/beşeri sermaye kuramı kadınların çalışma yaşamındaki eşitsiz katılımını ve konumunu, kadınların bireysel ve rasyonel tercihlerine dayandırarak açıklamaktadır. Oysa pratikte tercihler ve seçimler kültürel normlar, gelenekler ve toplumsal cinsiyet rolleri tarafından belirlenmektedir. Araştırma bulgularında da tespit edildiği gibi günümüzde çoğu kadın, özgür bir seçim yapmaktan çok, zorunlu olduğu için çalışmakta, feminist kuramda belirtildiği gibi toplumsal cinsiyete dayalı sorumluluklarına bağlı olarak karar vermek zorunda kalmakta ve hangi işte, ne kadar çalışacağını bu sorumlulukları belirlemektedir. Kadınların öncelikli görevinin, ev işi ve çocuk bakımı olması yönündeki kültürel değerler, kadınları çocukluktan başlayarak eğitim fırsatlarından yararlanmada erkeklere göre dezavantajlı bir konuma düşürmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, eğitim düzeyi düşük kadınların, kentlerde çalışma yaşamına katılımını - kadınların bireysel kararlarından daha çok- ailenin erkek bireylerinin kararlarına bağımlı kılmaktadır (Eyüboğlu, Ayşe vd., 2000; Demirel vd., 1999). Araştırma kapsamındaki kadınların eğitim düzeyi düşüktür. İlkokul mezunu olan kadınlarda yoğunlaşma (%42,6) söz konusudur. Evli kadınların eşlerine göre eğitim düzeyleri çok düşüktür. Evlenme yolu ile bir erkeğe bağımlı olacakları ve ev geçindirme yükümlülükleri olmadığı yönündeki ataerkil zihniyet kalıpları, kadınların eğitime devam etmeleri önünde engel teşkil etmektedir. Erkek çocukları, eğitim olanaklarına ulaşmada daha ayrıcalıklıdır. Kadınlar “kız kısmı okumaz” şeklindeki gerekçelerle ya okula hiç gönderilmemekte ya da ilkokuldan sonra okutulmamaktadır.

Kadınların çoğu asgari ücretin altında ücretlerle, sigortasız çalışmaktadır. Zayıf, uysal ve bağımlı konum atfedilen kadınlar eve ekmek götüren olarak görülmemekte, kendilerine bakmakla yükümlü bir kocaya, babaya bağımlı varsayılmakta, ücretleri aileye katkı şeklinde algılanmakta, sürekliliği ve kalıcılığı olmayan yedek işgücü olarak nitelendirilmektedir. Bütün bu kültürel değerler kadınların yaptıkları işlerden aldıkları ücretlerinin düşük tutulmasına ve sigortasız çalıştırılmalarına meşruluk kazandırmaktadır.

Kadınların çalışma ortamlarında ataerkil denetim yoğundur. İşyeri yöneticileri, çalışan kadın işçileri, anaları, bacıları, kızları gibi gördüklerini ifade etmektedir. Kadınlar öğle yemeği aralarında bile erkek işçilerden sonra ya da farklı yerlerde yemek yemekteirler. Kadınlar giyimlerine, makyajlarına, gülmelerine dikkat etmek zorundadırlar. İşverene göre belirlenen bu kurallara göre “ölçülü” olmazlarsa, işten çıkarılmakta ya da ücretleri çok az olmaktadır. Çalışan kadınlar işyerinde ataerkil anlayışın getirdiği sıkı bir denetime tabidir.

Araştırma kapsamındaki evli kadınların tamamına yakını ev işlerini eşlerinden hiçbir yardım görmeden kendileri yapmaktadır. Ev işlerinin tüm sorumluluğu kadınlara ait olmaktadır. Kadınların ev işlerine harcadığı zaman da çok fazladır. Çalışan kadınların toplam iş yükü-hem işyeri hem de evde çalışmak zorunda olduklarından- erkeklere göre çok daha fazla olmaktadır. Ev işleri, ağır çalışma koşulları (düşük ücretler, sigortasız çalışma, uzun ve yorucu çalışma süreleri) ile birleştiğinde, kadınların işten-dolayısıyla çalışma yaşamından- ayrılma kararı almaları hızlanmaktadır.

Kadınların yarısından fazlası (% 54,4), kadın için hayattaki en önemli amacın iyi bir anne ve eş olmak olduğunu belirtirken, % 63,4’ü evlilik ve çocuk sahibi olma durumunda, çalışmayı ekonomik zorunluluk koşuluna bağlamaktadır. Kadınların %52,7’si çalışma yaşamına katılmayı koca iznine bırakmaktadır. Bulgular kadınların toplumsal cinsiyet temelli işbölümünce kendilerine verilen eşlik ve annelik rollerini içselleştirmiş olduklarını göstermektedir. Kadınların çoğu, evlilik ve çocuk sahibi olma durumunda çalışmayı istememektedir. Ev işleri, kocanın evde kadından hizmet beklemesi, çocuk bakımı, kadının çalışma yaşamına katılımında olumsuz etki yapmaktadır.

Bu saptamalardan da anlaşılacağı gibi gerek çalışma yaşamının verili yapısı ve gerekse kadınların çalışma yaşamına katılımları toplumsal cinsiyet temelli işbölümü ve ataerkillikten kaynağını alan sosyo-kültürel değerler ve toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinde gerçekleşmektedir. Bütün bu faktörler kadınların hem çalışma yaşamına katılırken hem de katıldıktan sonra yaşadıkları sorunları derinleştirmekte ve kadınların işgücü piyasasında istihdamları düşük kalmaktadır. Kadın emeğini görünür kılmaya ve istihdamını artırmaya yönelik çözüm önerileri ve politikalar geliştirilirken; bütüncül bir bakış açısıyla, bütün bu faktörler göz önünde tutularak konuya yaklaşılmalıdır.

Kaynakça

- Anker, Richard, (1998) **Gender and Jobs: Sex Segregation of Occupations in the World**, Geneva: International Labour Office.
- Aytaç, Serpil (2002) **Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücünün Konumu: Bursa Örneği**, TİSK Yayın No.219.
- Barret, Michele, (1995), **Günümüzde Kadına Uygulanan Baskı**, (Çeviren: Şen Süer), Pencere Yayınları.
- Becker, Gary S., (1993), **Human Capital : A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education**, Chicago: The University of Chicago Press,
- Blau, Francine D. & Lawrence M. Kahn, (2000) “Gender Differences in Pay”, *The Journal of Economic Perspectives*, Vol.14, No.4, (75-99).
- Çabuk, Nilay (1996), “Kapitalist Dönüşümler, Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Göç”, **2.Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Toplum ve Göç**, (503–509)
- Demirel, Ahmet ve diğerleri, (1999), **Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi**, Ankara: KSSGM.
- DİE, (2002) **2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri-Tokat İli**, Ankara: DİE.
- Düzkan, Ayşe, (2001), “Bu İş Bu Memlekette Nasıl Olacak?”, **Yerli Bir Feminizme Doğru**, içinde, (Derleme: Aynur İlyasoğlu ve Necla Akgökçe), Ankara: Sol Yayıncılık, (39–51).
- Ecevit, Y., (1991), “Shop Floor Control: The Ideological Construction of Turkish Women Factory Workers”, **Working Women: International Perspectives on Labour and Gender Ideology**, içinde, (Derleme: Nanneke Redclift ve M. Thea Sinclair), Londra ve New York: Routledge, (56–78).
- Eraydın, Ayda ve Asuman Erendil, (1999), **Yeni Üretim süreçleri ve Kadın Emegi**, Ankara: KSSGM.
- Eyüboğlu, Ayşe ve diğerleri, (2000), **Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları**, Ankara: KSSGM.
- Folbre, Nancy, (1994), **Who Pays for the Kids?: Gender and the Structures of Constraint**, New York: Routledge.
- Harding, Sandra (1995) “Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var Mı?”, **Kadın Araştırmalarında Yöntem**, içinde, (Derleyen: S. Çakır ve N. Akgökçe), Sel Yayıncılık (34–47).
- Hartmann, Heidi, (2006), **Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği**, (Çeviren: Gülşat Aygen), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- İçli, Gönül (1997), “Fabrikada çalışan Kadınların İş Sorunları ve Aile İlişkileri”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 19 (261–280).

- İçli, Gönül ve Müzeyyen Gönüllü, (2001), “Çalışma Yaşamında Kadınlar: Aile ve İş İlişkileri”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, No: 1, (81–100)
- Koray, Meryem, (1993) **Çalışma Yaşamında Kadın Gerçekleri**, İstanbul: Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları, (Yayın No:23).
- Koray, Meryem ve diğerleri, (1999) **Gıda İş Kolunda Çalışan Kadınların Koşulları ve Geleceği**, Ankara: KSSGM.
- Mackintosh, Mauren. (1981) “Gender Economics: The Sexual Division of Labour and The Subordination of Women”, **Of Marriage and The Market: Women's Subordination Internationally and Its Lessons**, içinde, (Editors: Kate Young, Carol Wolkowitz & Roslyn McCullagh) Londra: Routledge, (3-17).
- Mies, Marie (1995) “Feminist Araştırmalar İçin Bir Metodolojiye Doğru”, **Kadın Araştırmalarında Yöntem**, içinde, (Derleyen: S. Çakır ve N. Akgökçe), Sel Yayıncılık (48–67).
- Molyneux, Maxine, (1992) “Ev Emeği Tartışması ve Ötesi”, **Kadının Görünmeyen Emeği: Maddecî Bir Feminizm Üzerine**, içinde, (Derleme: Gülnur Savran ve Nesrin Tura) İstanbul: Kardelen Yayınları, (92–128).
- Ostergaard, Lise, (1992) “Gender”, **Gender and Development. A Practical Guide**, içinde, (Derlem: Lise Ostergaard) Londra ve Newyork: Routledge. (1–10)
- Özmete, Emine, (2004) “Ailelerin Öznel Refahına İlişkin Değerlendirme”, **Aile ve Toplum** Yıl.6, Cilt.2, Sayı.7 (23–31).
- Savcı, İlkay, (1999) “Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji”, **A.Ü. SBF Dergisi**, Cilt:54, Sayı:1 (123–142).
- Schultz, T. Paul, (1991), **Testing the Neoclassical Model of Family Labor Supply and Fertility**, New Haven: Yale University Press,
- Taborga, Caroline ve Bearyl Leach, (2000) **Cins Bakışı Sözlüğü**, (Çev. Ertuğrul Kürkçü ve Nadire Mater) İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, Yayın No:3.
- Thomsen, B. Veronika (2008), “Kadın Emeğinin Geleceği ve Kadına Yönelik Şiddet” **Son Sömürge: Kadınlar**, içinde, (Derleme: Mies, M.; V. Bennholdt-Thomsen & C. VonWerlhof) (177–202)
- TNSA (2005) **Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması–2003**, Ankara: H.Ü.N.E.E (2. Baskı)
- TÜİK, (2007) **Haber Bülteni Sayı: 119**, Temmuz–2007
- TÜİK, (2008), **Haber Bülteni Sayı: 192**, Aralık–2008
- Walby, Sylvia. (1990) **Theorizing Patriarchy**, Oxford: Blackwell.